

Палмира Легурска

ФРАГМЕНТИ ОТ ЕЗИКОВАТА КАРТИНА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ВТОРИЧНОТО НАЗОВАВАНЕ / ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ БЪЛГАРСКИ, РУСКИ, СРЪБСКИ, ЧЕШКИ, ФРЕНСКИ, АНГЛИЙСКИ ЕЗИК И ИВРИТ /

Според К. Айдукевич, ако теоретикът на познанието иска да артикулира своите съждения, т.е. да ги изрази на някакъв език в широкия смисъл на думата, то той би трябвало да използва определен понятиен апарат и да се подчинява на правилата на езиковите значения, съответстващи на този понятиен апарат / Айдукевич 1996/. В този смисъл понятието, което се смята за ключово за разбирането на заглавието на темата “*езикова картина*”, се нуждае от първоначални разяснения, мотивиращи по-нататъшния ход на изложението на отделните съавтори, както и възприетата конструкция на предлаганата колективна работа.

Преди да изясним съдържанието на термина “езикова картина” се налага да се спрем на предхождащия го логически термин “*картина на света*”. Терминът се създава от М. Хайдегер в статията му “Времето на картината на света” /Хайдегер 1993, цит. по Сиров 2001, 157/, в която се твърди, че възприемането на света като картина е своего рода уникално достояние на човека от Новото време, в който период се ражда идеята за субектно-обектните отношения. Да се говори за картина на света на античността и средновековието е възможно само като наша интерпретация на съществуващите тогава възгледи за света. Затова употребата на термина “картина на света” следва да се прилага единствено по отношение на процедурите както на интерпретация, така и на реконструкция, т.е. при изкуственото пресъздаване на изследваното цяло.

Като следва логиката на мисълта на М. Хайдегер, руският философ В.Н.Сиров умело развива проблема за картината на света /Сиров 2002, 41 - 62/, като твърди, че при думата “картина” ние като правило на първо място мислим за изображение. Като изображение картината предполага не буквално копие на оригинала, а фиксирането на онези черти, които смятаме за най-съществени и значими. Това означава, че при всички случаи ние работим с определена конструкция, създаването на която предполага някаква гледна точка – тази на автора или зрителя, както и известна степен на дистанция от обектите, изобразени на картината. Осмислянето, с други думи възприемането на света като картина означава, че се намираме на такъв стадий на разбиране на себе си и света, когато става очевидно, че именно ние конструираме световите и не можем да се върнем към наивната вяра, че разглеждаме нещата сами по себе си. В този смисъл терминът “картина на света” е само удобен инструмент при решаването на едни или други изследователски задачи: когато систематизираме и обобщаваме своите знания за света за решаването на определени цели, ние се фокусираме върху тези цели и задачи, актуални за конкретното научно изследване и само за тяхното решаване, и предпочитаме дадена картина за света.

Многочислените изследвания от различни теоретични науки показват, че да се позоваваме на експерименти, наблюдения и други конкретни източници е само един от начините за доказателство и обосноваване на истинността на едни или други съждения за свойствата на света. В тези ситуации, когато експериментът е невъзможен или е невъзпроизводим, то само “картината на света” е условие за селекция, верификация и легитимация на издиганите хипотези и конструирани теории.

Тези разсъждения са далеч от самоцелни философски дефиниции, а според нас са необходим преход към излагането на разбирането за езиковата картина, разглеждано с различни изследователски акценти в рамките на доминиращите изследователски

направления. Ще се спрем на основните моменти при определянето на понятието, направено в една общодостъпна енциклопедия за научни понятия, в това число и лингвистични – krugosvet.ru / krugosvet.ru; статия: *языковая картина мира*/. Цитирането на тази енциклопедия, според нас, откроява факта, че терминът се смята за широко достъпен и популярен.

Езиковата картина е исторически формираната във всекидневното съзнание на даден езиков колектив и отразена от езика съвкупност от представи за света, определен начин за концептуализация на “действителността”. Понятието “езикова картина” е свързано с идеите на В. фон Хумболд и неохумболдианците / в това число Л. Вайсгербер и др./ за вътрешната форма на езика, от една страна, и с идеите на американската етнолингвистика, по-точно с т.н. хипотеза за лингвистичната относителност на Сапир – Уорф, – от друга. Според принципа на лингвистичната относителност, т.н. “картина за света” на говорещия зависи не само от наблюдаваната реалност, но най-вече от класификационната мрежа, която всеки език налага на говорещия със своята лексика и граматика.

В изучаването на езиковата картина съществуват две направления – релятивистско и универсалистско /krugosvet.ru ; статия: *когнитивно-ориентированная этнолингвистика*/. Първото се представя от работите на Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, А.Вежбицка, Г.В.Булигина, А.Д.Шмельов, Е.С.Яковлева и др., посветени най-общо казано на изследването на руската езикова картина за света. Авторите анализират значението и употребата на думи, които обозначават или уникални понятия, нехарактерни за концептуализирането на света в други езици / например **тоска** и **удаль**, **авось** и **небось**/, или съответстват на понятия, съществуващи в други култури, но особено значими именно за руската култура или получаващи в нея особена интерпретация.

Второто направление – универсалистското - е представено от класическите работи на А. Вежбицка, в които се търси набор на семантичните примитиви, разбирани като универсални елементарни понятия, при комбинацията на които всеки език може да създава безкраен брой специфични за него конфигурации. Изследователската програма на А. Вежбицка се характеризира с това, че търсенето на универсалните семантични примитиви се осъществява от авторката емпирично. На първо място, тя изяснява ролята, която дадено понятие има в даден език при тълкуването на други понятия. И на второ – за всяко понятие се изяснява множеството от езици, в които то се лексикализира, т.е. за него съществува специална дума, назоваваща го.

Възгледите на А. Вежбицка, която със своите теоретични приноси принадлежи както на релятивистското, така и на универсалистското направление, кореспондират по смисъл с разбирането на Д. Слобин, че хипотезата на Сепир – Уорф се реализира в два варианта – твърд и мек, като езикът е само един от факторите, който влияе върху мисленето и поведението на човека /Слобин 2003/. Според Б. Уорф езикът “манипулира” мозъка на носителите, така че те вземат лингвистичната картина на света за истинска картина на универсума. Езикът влияе, води и канализира начина на мислене за света. Като резултат привържениците на твърдия вариант на теорията за лингвистичната относителност на Б. Уорф никога не показват, че езиците определят начина на мислене на езиковия носител, те просто илюстрират лингвистичната относителност с примери /Порсел 2002/. Привържениците на мекия вариант на хипотезата за лингвистичната относителност смятат, че в процеса на боравенето с езика носителите му вземат преди всичко когнитивни решения, свързани с мисленето и действието, така че езикът по отношение на тях има по-малко централна роля. Предполага се, че привържениците на мекия вариант имат

съзнание това, без да са във възможност също да докажат твърденията си с повече от езикови илюстрации.

Споменатите реалности от изследователската практика очертават най-общо ограничените възможности за изучаването на двата изследователски конструкта – “картина на света” и “езикова картина на света”, към които можем да добавим следното. Допускаме, че картината на света и езиковата картина на света представляват класификационни мрежи, като втората е един от възможните начини за изразяване на първата. Езиковата картина се възприема от говорещия даден език. Тя е резултат от комплексното съчетаване на фактори от три посоки, модифициращи разбирането на триъгълника на Фреге /Козлова 2000, 62/. На първо място, се намира “картината на света” формирана като резултат от културно-историческия опит на даден етнос и националната му психология. На второ място, условно се намира мисленето като резултат от съчетаването на колективното езиково съзнание и индивидуалното езиково съзнание. На трето място, стои езикът, формиращ се от два подфактора – езикова система и езикова традиция като инерционни подфактори, модифициращи действието на първите два – “картината на света” и мисленето. Езиковите традиции, формирани в резултат на определено историческо развитие на дадения език, създават “номинативна традиция” – тенденции за назоваването на определени “обекти” от т.н. картина на света по едни или други принципи, записани в езиковата програма на представителите на даден етнос. По такъв начин основен фактор за националната специфика на всеки език стават не толкова културно-социалните условия на говорещите даден език етноси и техният национален манталитет, колкото езиковата система като изходно условие, даденост, в рамките на която се извършва семантичното членене на езиковата картина.

Реализираният проект включва две самостоятелни части – първата е посветена на вторичната номинация на предметните имена в шест езика – български, руски, сръбски, чешки, френски, английски език; втората - представя вторичното назоваване чрез езика на Библията върху материал от иврит и български език. Двете работи са обединени както от общата проблематика – разглеждане на фрагмент от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване, така и от общи изследователски конструкти – идеите за прототип, контейнер, част – цяло, център - периферия и др., удобни за изследователския анализ оператори.

Първата разработка на темата представя фрагмент на езиковата картина - предметните имена с оглед на вторичното назоваване, разработена върху материал от посочените по-горе езици.

В нея се предлага вариант за интерпретиране на вторичното назоваване като процес и резултатите от този процес, закрепени в лексикалните единици на съпоставените езици в синхрония. Съпоставката се извършва по модела на инвариантната семантична структура на думата – прототип на дадена тематична група от думи в даден език. Работата е предвидена за разработване в два етапа.

Като **I етап** се разглежда предлаганата разработка, в която се извършва запълване на матриците за тематичните групи – съдове, оръдия, облекло, мебели, растения, животни, части на тялото за двойките езици: руски – български, сръбски – български, чешки – български, френски – български, английски – български. Матрицата е информационен носител, съдържащ типологията на вторичните значения в съответните езици.

Изходът на темата е във вид на семантичен речник по матрицата за всяка лексикална група за изброените езици по двойки. Семантичният речник отразява типологията на

семантичните преходи при реализацията на вторичните значения по двойки езици. За водеща на този етап на анализа се приема матрицата за двойката езици: руски – български. Като **II етап** в разработката на темата, който предстои, се предвижда: **Съпоставително типологичен анализ на вторичните значения на предметните имена / върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език/.**

Изходът на темата ще бъде ономасиологичен каталог на семантичните преходи върху лексикалния материал от първия етап на темата. Каталогът ще се състои от две части:

Първата част е ономасиологичен каталог на семантичните преходи в рамките на всяка лексикална микрогрупа по двойки езици и по двойки думи. Цел на изготвяния каталог е установяване на еквивалентните и нееквивалентните отношения в рамките на вторичните значения по всеки семантичен преход в изследваните езици по двойки /Легурска, Бечева 2005/. Направеният анализ ще коригира последователността на семантичните преходи в матриците за всеки език поотделно.

Втората част е изготвяне на ономасиологичен каталог на семантичните преходи за всеки език поотделно, на базата на който ще се установят семантичните паралели, отразяващи аналогичното семантично развитие на думата със същото значение в другия език в синхронен план / Зализняк 2004, Легурска 2005б; Легурска, Веселинов 2005в/.

Цялостният проект в тази своя част се състои от три части:

1. Представяне на вторичните значения в изучаваните групи в изследваните езици по двойки езици и по лексикални двойки. Каталогът е семантичен.
2. Ономасиологичен каталог на семантичните преходи в същите групи предметни имена по двойки езици и по лексикални двойки, фиксиращ еквивалентните и нееквивалентните отношения между значенията на лексикалните единици.
3. На базата на последния каталог ще бъдат установени семантичните паралели в изследваните езици и ще бъде съставен ономасиологичен каталог на тези явления в синхрония.

Литература:

Айдукевич 1996: К. Айдукевич. Картина мира и понятийный аппарат. - В: Философия науки, вып. 2.: Гносеологические и методологические проблемы. Москва.

Зализняк 2004б: К типологии семантических переходов. Диалог – 2004.

Козлова 2000: И.Е. Козлова. Национальная специфика языка как объект лингвистического исследования. В: Актуальные проблемы русистики. Изд. Томского университета, 2000, с. 61-62.

Кругосвет.ру – енциклопедия. Адрес: www.krugosvet.ru

Легурска 2005а: П. Легурска. Сопоставително – типологически анализ предметной лексики / на материале болгарского, русского, сербского, чешского, английского и французского языков – представление научно-исследовательского проекта/. Opera Slavica, 2005, 4 / под печат/. www.belb.net

Легурска 2005б: П. Легурска. Съпоставително-типологични аспекти на полисемията /в родствени и неродствени езици/. Доклад на националната конференция в чест на 85-годишнината на акад. Ив. Дуриданов: “Ономастика. Лексикология. Етнолингвистика. Социоллингвистика”. 9-10 май 2005 г. Институт за български език при БАН. Софийски университет “Св. Кл. Охридски”.

Легурска, Веселинов 2005в: П. Легурска, Д. Веселинов. Съпоставително-типологичен анализ на полисемията / върху материал от тематичната група «оръдия» в български, руски и френски език/. Съпоставително езикознание / под печат/.

Легурска, Бечева 2005а: П. Легурска, Н. Бечева. Упоредно-типолошки аспекти полисемије назива животиња у бугарском, руском и српском језику. В: Научни састанак слависта у Вукове дене. Београд / под печат/.

Легурска, Бечева 2005: П. Легурска, Н. Бечева. Съпоставително-типологични аспекти на полисемијата при назвањата за животни / в български, руски и сръбски език/. В: Српски језик /под печат/.

Порсел 2002 : St. Pourcel. Investigating linguistic relativity. A research methodology. Durham Working Papers in Linguistics, vol. 8, pp. 125 – 138. S.s.pourcell@durham.ac.uk

Сиров 2001: В.Н.Сиров. “Картина мира” и ее научное, философское и общекультурное значение. В сб.: Картина мира. Язык. Философия. Наука. Томск, с. 157 - 160.

Сиров 2002: В.Н.Сиров. Значение картины мира в современной науке и философии. - В: Картина мира: модели, методы, концепты. Материалы Всероссийской междисциплинарной школы молодых ученых “Картина мира: язык, философия, наука”. ! – 3 ноября 2001. Томск, с. 17 – 22.

Слобин 2003: D.I. Slobin. Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. In: Language in mind. Advances in the study of language and thought. Cambridge, pp. 157 – 192.

Хайдеггер 1993: М. Хайдеггер. Время картины мира. - В: М. Хайдеггер. Время и бытие: статьи и выступления. Москва.